

HAMZA-NÂMELERDE ALP/ALPEREN TİPİ: HAMZAZÂDE RÜSTEM ÖRNEĞİ*

ALP/ALPEREN TYPE IN HAMZA-NÂME'S: THE EXAMPLE OF HAMZAZÂDE RÜSTEM

Reyhan ÇORAK**

ÖZ

Toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için mensup buldukları kültürel değerlerin farkında olmaları ve onları besleyerek zenginleştirmeleri gerekmektedir. Gelecek nesle bir fikrin, bir düşüncenin veya ahlakî bir değer, doğal bir biçimde, yerleştirilebilmesi ancak onun hissiyatına hitap edecek bir hikâye kahramanıyla veya bu kahramanın bir “tip”e dönüştürülmesiyle mümkün olmaktadır. Anadolu’da ilk dönemlerden itibaren üretilen eserler toplumun eğitilmesine yardımcı olmak maksadıyla yazılmıştır. Bu metinler sayesinde ihtiyaç duyulan davranış kalıpları, önce hikâye kahramanları üzerinden halka aktarılmış sonra sözlü veya yazılı anlatım vasıtasıyla nesilden nesle devredilmiştir. Bahse konu olan Hamza-nâmeler bu minvalde değerlendirildiğinde başta “Hamza” karakteri olmak üzere onun yakın çevresinde bulunan diğer kahramanların hepsi müslüman, gayretli, bilinçli ve şahsiyetli birer alperen/mücahit tipidir. İlk bakışta Hz. Hamza’nın menkıbevî hayatı etrafında teşekkül etmiş gibi görünen hikâyeler, zaman zaman kudretli bir hükümdar olan bir başka Hamza’nın maceraları ile karışmış durumdadır. Dinleyici/okuyucu için hikâyelerin Hz. Hamza’nın gerçek hayatıyla doğrudan ilgili olup olmaması mühim değildir. Temiz bir soydan gelmesi, Hz. Peygamberle kan bağıının bulunması, her türlü savaş taktiğini bilip usulüne göre

* Bu makale 03.03.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.03.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.03.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atfı şekli; Reyhan ÇORAK, Hamza-nâmelerde Alp/Alperen Tipi: Hamzazâde Rüstem Örneği, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-1 (2022), Karabük 2022, s. 21-36.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:

** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, reyhan.corak@istanbul.edu.tr, reyhancorak@yahoo.com, reyhancorak@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0003-1978-1604

uygulaması, her zaman örnek alınması gereken bir şahsiyet olması ve bütün bu hususiyetlerin dinleyici/okuyucu tarafından önceden biliniyor olması “Hamza”nın kahraman olması bakımından yeterlidir. Hikâyelerde Hamza’nın oğlu olarak tanıtılan Rüstem, olağanüstü kuvvetli, en az babası kadar yiğit bir şahsiyettir ve Hamza için kastedilen her şey onun için de geçerlidir. Rüstem, Hz. Hamza’nın oğlu kabul edildiği bölümlerde onun bütün karakter özelliklerini şahsiyetinde toplarken, kurguya göre zaman zaman Şehnâme kahramanı Zal’ın oğlu Rüstem’in tavrıyla da hareket edebilmektedir.

Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Kitapları, Nu. TY 0812/4’te kayıtlı bulunan Hamza-nâmelerin 17, 18 ve 19. cildinden hareketle “Rüstem” karakterinin “alp/alperen” tipi olması üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Alp/alperen tipinin, Türk edebiyatında ilk defa Âşık Paşa (ö.1333) tarafından tasnif edilmesi münasebetiyle Rüstem, bu tasnif zemininde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamza-nâme, Hamza, Rüstem, Tip, Alp/Alperen Tipi

ABSTRACT

Societies need to be aware of the cultural values they belong to and enrich them to survive. It is only possible for an idea, a thought, or a moral value to be placed in the next generation naturally, with a hero which would appeal to society’s feelings or with transforming this hero into a “type”. The works produced in Anatolia since the prime times were written with the intent of assisting the society to be educated. Due to these texts, the required behavior patterns were first transferred to the public through the heroes of the story and then passed down from generation to generation through oral or written narration. When the aforementioned *Hamza-nâmes* are reviewed in this manner, all of the other heroes in Hamza’s close circle, him being in the first place, have strong personalities, are Muslims, diligent, and conscious alperen/mujahid types. At first glance, the stories which seem to have been formed around the anecdotal life of Hamza (p.b.u.h.) are occasionally mixed with the adventures of another Hamza who was a mighty ruler. For the audience/reader, it is not important whether the stories are directly related to Hamza’s (p.b.u.h.) real life. It is sufficient for "Hamza" to be a hero if he comes from a clean lineage, has blood ties to the Prophet (p.b.u.h.), knows all kinds of war tactics and applies them properly, is a personality that must always be taken as an example, and all these characteristics are known beforehand by the audience/reader. Rüstem, who is introduced as the son of Hamza in the stories, is an extraordinarily strong person, at least as brave as his father, and everything that is meant for Hamza applies to him as well. While Rüstem embodies all of Hamza’s character traits in the episodes where he is considered the son of Hamza, at times in the fictions he can act with the attitude of Rüstem, the son of Zal, the hero of *Shahnameh* (*Şehnâme*).

In this study, research was made on the basis of “Rüstem” character being “alp/alperen” type, by benefitting of *Süleymaniye Library* Pertevniyal Books, the 17th, 18th, and 19th volumes of the *Hamza-Nâmes* registered in Nu. TY 0812/4. Since alp/alperen type was classified for the first time in the Turkish literature by Âşik Paşa (d. 1333), Rüstem was reviewed on the basis of this classification.

Keywords: Hamza-nâme, Hamza, Rüstem, Type, Alp/Alperen Type.

Giriş

XIV-XV. yüzyıldan itibaren yazıya aktarılmaya başlanan Hamza-nâmeler, Türk edebiyatında, evvela sözlü kültürde gelişmiştir. Birbirini takip eden hikâyelerin oluşturduğu eser,¹ yaklaşık 72 kitaptan teşekkül etmiştir.²

Olay örgüsü ve kahramanların şahsiyetleri bakımından Türklerin hareketli ve canlı yapısı ile örtüşen Hamza-nâme hikâyeleri, hadiselerin geçtiği zamanın muğlak olması ve kullanılan mekânların gerçekle hayal arasında gidip gelmesi münasebetiyle canlı ve akıcı bir üsluba sahiptir. Bu hususiyet dinleyiciye/okuyucuya hatta günümüz okuyucusuna bile ihtiyaç duyduğu zihni diri tutan cezbedici bir anlatım özelliği sunmaktadır.³

Hikâyelerin ana teması, kaideleri tamamen İslam’ın savaş anlayışı tarafından belirlenen cihat ve cihat ahlakı⁴ üzerine oturtulmuştur. Cihat, metnin kurgusu içerisinde tamamen hareketli tutulmuş ve dinleyiciye/okuyucuya, kitabî bilgi vermek amacıyla değil gâzâ ruhunu ve hissiyatını telkin etmek amacıyla anlatılmıştır.⁵ Cenk sahnelerinde, önce, düşman ana karakter tarafından İslam’a davet edilmektedir. Davetin kabulü durumunda İslam’ın bütün dinî ve ahlakî hususiyetleri bu şahsiyet üzerine yüklenmekte, doğrudan doğruya namuslu ve güvenilir bir müslüman muamelesi görmeye başlamaktadır. Müslüman olmaması

¹ Nurettin Albayrak, “Hamzanâme”, C. 15, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, s. 517.

² Muhammed Yelten, “Hamza-nâme’nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.9, 2013, s. 151.

³ Reyhan Çorak, Çakmak, Saime, *Hamzanâme-Hamzazâde Rüstem ile Said Nebire’nin Maceraları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 9.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Reyhan Çorak, “Hamza-nâmelerde Cihad ve Cihad Ahlakı”, *İslâmî İlimler Dergisi-Türk İslam Edebiyatı Özel Sayısı*, C.14, S.2, TDV Yayınları, Ankara 2019, 99-115.

⁵ Reyhan Çorak, Başgöze, Feyza, *Hamzazâde Rüstem’in Cenk ü Cidalî*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s. 9.

durumunda ise güç dengeleri göz önünde bulundurularak savaş meydanına çağırılmaktadır.⁶

Gerek muhtevası gerekse kahramanları açısından Hamza-nâmeler, bir fikrin, bir düşüncenin veya ahlakî bir değer topluma yerleştirilebilmesi için faydalanılabilecek taşıyıcı metinler arasında bulunmaktadır. Bu tür hikâyelerin sözlü/yazılı anlatımında dinleyicinin/okuyucunun kendisini kahramanın yerine koyarak onunla hemhâl olması kastedilen değer benimsenmesini ve içselleştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla Hamza ve Rüstem özelinde teşekkül edip cesaret ve yiğitliği temsil eden tipler, dinleyicinin/okuyucunun hem zihnine hem de gönlüne, temeli İslam kaidelerine dayalı bir savaş ahlakı yerleştirebilmek için kullanılmış birer vasıta durumundadır.⁷

Rüstem

a. Zal Oğlu Rüstem

Firdevsî'nin Şehnâmesin'nde adı övgüyle anılan Rüstem, doğumu, yaşantısı ve ölümü olanüstülüklerle dolu yenilmez bir kahramandır. Türk edebiyatında manzum/mensur pek çok eserde cesaretin, yiğitliğin ve rezmin sembolü olarak kullanılmıştır.

M.Ö. 4. asırda Keykavûs zamanında yaşadığı zannedilen⁸ Rüstem, Sam'ın torunu ve Zal'ın oğludur. Şehnâme'ye göre doğumu Simurg'un yardımıyla olmuş,⁹ hayatı boyunca aklın alamayacağı büyük kahramanlıklar göstermiştir.¹⁰ Yollarında korkunç tehlikelerin bulunduğu, cadıların, devlerin ve sihirli yaratıkların ülkesi olan Mâzenderân'ı, İran şahı ve ordusunu kurtarmak için yerle bir etmesi veya İran memleketine musallat olan ve Rüstem'i kolaylıkla havaya kaldırıp yere vurabilecek kuvveti bulunan Ekvan adlı devi alt edebilmesi kahramanlıklarından sadece birkaçıdır.¹¹ Başına buyruktur ve devletle ilgili büyük kararların verilmesinde otorite sahibidir.¹² Olağanüstü kuvveti, cesareti ve cenk esnasında kullandığı esrarlı teçhizatı onu yenilmez kılmıştır.¹³

Rüstem'in önemli özellikleri arasında tevekkül sahibi olması ve her zaferden sonra şükretmeyi bilmesi de bulunmaktadır. Tanrı'ya olan inancı, ölüm

⁶ Reyhan Çorak, *Hamzaname-Sahipkaran ve Hamzazade Rüstem'in Maceraları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 10.

⁷ Reyhan Çorak, a.g.e., 10.

⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s.395.

⁹ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 194.

¹⁰ Dursun Ali Tökel, a.g.e., 195.

¹¹ Dursun Ali Tökel, a.g.e., 197.

¹² Dursun Ali Tökel, a.g.e., 198.

¹³ Dursun Ali Tökel, a.g.e., 199.

karşısındaki tutumu ve hiçbir tehlikeden çekinmeyen tavrı¹⁴ onu, Anadolu coğrafyasında üretilmiş hikâyelerin müslüman karakterleriyle özdeşleştirmiştir.

Şehnâme'nin önemli bir kısmı Pîşdâdîler, Keyânîler ve Sâsânîler dönemi anlatılarından oluşmaktadır. *Avesta* ve *Dinkerd*'de de bulunan bu dönem hikâyeleri, kastedilen ilk iki hanedana mensup hükümdarlar hakkında bilgi vermektedir. Sam ve ailesi veya Zal ve Rüstem ile ilgili bu kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bu münasebetle Rüstem ile ilgili hikâyeler, ne *Avesta*'da ne de *Avesta* dışında diğer Pehlevice metinlerde yer almaktadır. Rüstem'den söz eden Pehlevice bazı metinler ise İslamiyet'in kabulünden sonra Doğu İran'da yani Horasan bölgesinde yazılmış olanlardır.¹⁵ Dolayısıyla Rüstem, muhtemelen şahsi özelliklerinin İslam'a yakın olması münasebetiyle, Anadolu coğrafyasında yazılan pek çok edebî eserde bir "tip" olarak tercih edilmiştir.

b. Hamzazâde Rüstem

Hikâyelerde Rüstem, Sâhib-kırân'ın Gerdûs Şâh'ın kızı Rabia ile evliliğinden doğan evladı olarak yer almaktadır. Babasının Hz. Hamza olduğunu bilmeden Gerdûs Şâh tarafından büyütülmüştür. Amr-ı Ayyar'ın oğlu Seyyâre can yoldaşdır. Birlikte ilim öğrenmiş beraber cenk talimi yapmışlardır. Rüstem hem fizikî yapısıyla, gücü ve kuvvetiyle hem de hâliyle ve tavrıyla Hz. Hamza'nın oğlu olduğunu hissettirmektedir. Gördüğü bir rüya neticesinde Feridun Şâh'ın, bir mağarada saklı bulunan savaş tehzizatını, zırhını ve atını bulmuş, tamamını ele geçirmiş ve bu âlât sayesinde yenilmez bir savaşçı olmuştur.¹⁶

Rüstem ve Alp/Alperen Tipi

Eski Türk ünvanları arasında bulunmakla beraber İslamiyet'ten sonra da yaygın bir biçimde kullanılan¹⁷ alp kelimesi, cesur, yiğit ve gazi mânaları münasebetiyle şahıs adı, sıfat ve ünvan¹⁸ olarak da metinlerde yer almıştır. Bahaeddin Ögel'e göre, Türk orduları alp ve alplık anlayışı üzerine kurulmuştur. Devletin sürekliliği ve inkişafı bu anlayış üzerinden yürütülmektedir.¹⁹

¹⁴ Dursun Ali Tökel, a.g.e., 198.

¹⁵ Mehmet Kanar, *Firdevsi-Şahnâme*, Kocabalı Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

¹⁶ Nuran Kurtçu, *Hamza-nâme (16. cild) Kahramanlarının Türk Destan Edebiyatındaki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2006, s. 40-45.

¹⁷ Orhan F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 525.

¹⁸ Orhan F. Köprülü, a.g.e., 525.

¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 245.

Alp tipi, edebî eserlerde millî ve manevî hisleri çok kuvvetli idealize edilmiş bir karakter olarak kullanılmaktadır.²⁰ Alp olağanüstü güçlerle donatılmış bir şekilde dünyaya gelmektedir. Büyüme süresi çok kısadır. Toplum menfaatini kendi menfaatinden üstün tutan bir dünya görüşü bulunmaktadır. Sahip olduğu bütün şahsî hususiyetlerini halkın faydasına yönelik kullanmaktadır. Cesaretini cenk meydanında, özellikle bire bir çarpışmalarda, kendisi gibi cesur ve güçlü olan düşmanına karşı korkusuzca göstermektedir. Yendiği düşmanın aynı oranda kuvvetli ve cesaretli olması halk arasında alpa itibar kazandırmaktadır. Toplum içindeki insanlara güçleri nispetinde değer veren alplar kuvvetçe üstün geldikleri kişilerden de tam itaat beklemektedirler.²¹

Hamzazâde Rüstem'in hikâyelerdeki özellikleri, zikredilen tespitlere uygunluk göstermektedir. İşkebus Mâzenderânî'nin Medâyin'e gelip Rüstem ile ceng etmesini anlatan bölüm bu konuya örnek olabilecek hususiyettedir:

[124a] (...) râvî i[y]der İşkebûs da yitmiş biş arış kad çekerdî ammâ Dîvhâlden ziyâde kuvveti varıdı Bahtek-i La 'tn gûş idince şâd oldı Şâhım istikbâl itmek lâzımdır diyip müjde idenlere a' lâ hil' atler giyürdi Medâyine dâhil olduğa qarşuciler varıp şahrânîñ bir cânibine kondurdılar Şâh nüzül ni' meti göndürdi irtesi olduğa İşkebûs gelip Şâh ıla buluşup hediyeyin virdi Şâh da buña fâhri hil' atlar giyürüp pây-ı tahtı yerine geçürdi andan ziyâfete başladılar Şâhibkırândan 'Amırdan Rüstemden şikâyet idip bâ-huşuş zuhür iden oğlu bir âteş pâresidir Dîvhâli şöyle helâk eyledi selefden geçen Şâhibkırânların biri böyle itmiş degil Dîvhâl yaşî beñzemesün size beñzerdi ol aşıl pehlevânı böyle helâk itdiği ecilden ismine Rüstem-i Nev-berd kodılar diyip hikâye eylediler İşkebûs bu cevâbları işidip baş kaldırıp lâf u güzâf urup [124b] i[y]tdi öyle bir kaba herîfî öyle iderler göresin ben anlara neler ideyim Dîvhâl' in intikâmını alvireyim didi (...) [125b] (...) İşkebûs Rüstem' i cenge da 'vet eyledi diyip İşkebûs' pehlevândır aç gözün çigerküşem diyip Rüsteme gayret virdi Rüstem de Hudâ kerimdir olmaya illâ hayır didi bunlar bunda tedârikde oldular çün şabâh oldı iki 'asker çâr-pâlarına sivâr olup qarşu-be-qarşu alaylar ve şaflar bağlayıp meydân açıldı 'aceb meydâna kim gire dirken gördüler İşkebûs Mâzenderânî yitmiş biş arış kaddile kılin sürüp meydâna geldi bir miqdâr 'arz-ı hüner idip va' d-vârî na' ra urup kanı ol Rüstem-i Nev-berd didikleri oğlan bu gün meydânıma gelsün yoħsa cihânı başına dar iderim didi Rüstem bu aşıl cevâbları işidip pederi Şâhibkırân' ın huzûruna gelip icâzet istedi Şâhibkırân gördi adıla çağırdı hayde oğlum Allâh işini âsân getüre didi koça Rüstem 'azm-i meydân eyledi ve gönlünden i[y]tdi ey Rüstem erlik budur ki Dîvhâl gibi bunı da helâk idesin koça [126a] pedere seyir itdireyim zîrâ seniñ ceng itdiğin daħı gözile görmedi diyip fikir iderek meydân yerine at sürdi 'Amr-ı 'Ayyâr daħı varıp i[y]tdi göreyim seni çigerküşem Dîvhâl kışşasın ba' zı inanmazlar yine ol erligi eyle diyip Rüsteme gayret virdi Rüstem i[y]tdi belî 'Ayyâr benim de niyyetim oldur hemân du' âdan unutma diyip İşkebûs Mâzenderânîye muqâbil oldı Rüstemi on arış kaddile görüp gözüne aldırmağı mağrûr-ı la' tn i[y]tdi

²⁰ Mehmet Emin Bars, "Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas", *Tarih Okulu Dergisi*, S.17, 2014, s.348.

²¹ Mehmet Emin Bars, a.g.e., s. 348; Daha fazal bilgi için bk. Mehmet Kaplan, *Türk Destanı'nda Alp Tipi*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s. 13-21; Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.101-106.

bre oğlan Dîvhâli fîlile kaldırıp yire urup helâk iden sen misin didi Rüstem belî ne dimek istersin didi pelîd ellerin birbirine urup çahçaha idip güldü ve i[y]tdi Nâr u Nûr Dîvhâl'den hoşnûd olmasın ki seniñ gibi oğlanıñ elinden helâk ola bizlere bednâmlığı kaldı didi Rüstem i[y]tdi pek mağrûr olma seni de öyle ideceğim cihâna nâm u şân u şöhret koyacağım bilmiş ol didi bre ne yabane söyler bu ne olmaz cevâbdır gel in atından ayağıma düş günâhına tevbe eyle ben de seni Şâhdan [126b] recâ ideyim eger 'inâd idersen bu cihânı başına teng iderim didi Rüstem pür-âteş olup turma la'în hamle eyle görelim cihân kimiñ başına teng olur didi la'în kaçayıp Rüsteme bir gürüz urdı Rüstem de Ferîdûn gürzün berâber virip meni' eyledi ammâ kolları büküldi arçaya aldık da çaddi hum-ender-hum oldu başı at başına berâber olup meydân gözine rengâreng göründi altında olan raşşın bili hâllâc yayı gibi cenber oldu gerçi meni' itdi uyurdu uyandı iki tarafdan İşkebûsuñ gürzü uruşana hayrân olup âferîn Rüstem'e ki bu aşıl haşmıñ hamlesin meni' eyledi didiler hâşılı Rüstem bunuñ üç hamlesin meni' idip ol genc arsalan bir yol şâhîn gibi Raşşıdan zemîne atılıp cebe eteklerin miyânına şokdı Şâhibkırân yanında olanlara i[y]tdi 'aceb bu oğlan ne işler dirken gördi segirdip İşkebûsuñ fîliniñ altına girdi ol demde iki tarafdan hây [u] hüy kopdı bre neyler şu dirken Server-i 'Âlem Dîvhâle itdigi gibi bir elile kırç ayakların [127a] bir elile ön ayaklarından kavrayıp zabıt eyledi başın karnına tayayıp ayak üzere kaçdı meydân ortasında üç adım sağına ve şoluna ardına ve önüne gezdirdip bir cânibe toğrı fırlatdı fîl helâk olup İşkebûsuñ bili kırıldı cân çekişüp tururken koca Rüstem segirdip iki ayağıla iki omuzlarına başıp başın çekip kopardı Şâh cânibine toğrı atdı ba'dehü Raşşına sivâr oldu Şâhibkırân ve Lendühâ cümlesi bu hâle hayrân olup âferîn itdiler (...) [127b] Rüstem'in kuvveti kemâlinde kâfir 'askerine bir giriş girdi ki kıyâmetden nişân virdi yimîn u yesârına tîğ şalıp tâ Şâh'ın 'alemlerine 'azim eyledi küffârîñ hây u hüyî âsumâna çıkdı bre geldi koma gitdi diyip çağrışdılar serverzâde kankı tarafâ ikdâm eyledise kâfir 'askeri perîşân oldular (...)''²²

Zikredilen hikâyeden anlaşılacağı üzere Rüstem, kahraman olarak Hz. Hamza'nın oğludur fakat kurgu içerisinde yaşadığı hadiseler, Zal oğlu Rüstem'in hikâyesiyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik sayesinde Rüstem alp tipiyle özdeşleştirilebilmektedir.

Anadolu'da, batıdan Haçlı seferleriyle doğudan Moğol istilalarıyla karşı kaşıya kalan Türkler, bu coğrafyadaki vazifelerinin ve kendilerinden beklenen cengâverlik vasıflarının farkında idiler. Bu münasebetle daima galeyân halinde olan dinî hisleri ve kahramanlık hisleri tasavvuf çatısı altında birbirini tamamlamış ve sistemli bir harekete dönüşmüştür. Tahta kılıçlarla kâfirlere karşı harbeden²³ bu mücâhid Türk mutasavvıfları yani alplar devrinin erenleri, Âşık Paşa'nın çok doğru bir tespiti ve tabiriyle, alperenler ünvanını almış ve mücahit dervişlere dönüşmüşlerdir.²⁴

²² Metin örnekleri için bk. Hamza-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Kitapları, TY 0812/4, İstanbul, s.81b-356a.

²³ Orhan F. Köprülü, a.g.e., 253.

²⁴ Orhan F. Köprülü, a.g.e., 254.

Büyük ve yüksek bir şeref ünvanı olan alplık, bu coğrafyada husule gelen şekliyle²⁵ bu devirde üretilen eserlerde ya millî bir mahiyete girmiş dîni kahramanlar ya da İslamî bir şekle bürünmüş millî kahramanlar olarak yer almıştır.²⁶

Hamza-nâmelerin yazıya geçiriliş tarihi XV. yy olarak tespit edilmiştir.²⁷ Hikâyeler, sözlü anlatımla, bu tarihten önce yaygın hale gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu dönem ile alp tipinin alperen tipine dönüşmeye başladığı dönemin örtüştüğü düşünülmektedir.

Hamzazâde Rüstem tipi de bu dönüşüm süreci içerisinde kurgulanmıştır. Hikâyelerde Rüstem bir taraftan, alp tipi üzerinden, Zal'ın oğluymuş gibi davranmakta diğer taraftan, alperen tipi üzerinden, Hz. Hamza'nın oğluymuş gibi hareket etmektedir. Kahramanı alp tipi ve alperen tipi ortak paydasında buluşturan âmilin Rüstem'in şahsi özelliklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. İslamiyete yakın tavırları onu, halk arasında sevilen ve edebî eserlerde tercih edilen bir kahraman haline getirmiştir. Bu özellikleri münasebetiyle Rüstem, alperen tipi olarak değerlendirildiğinde Hz. Hamza'nın oğlu olma kimliği biraz daha öne çıkarılmaktadır.

Bahsi geçen alp tipi özellikleri ile paralellik gösteren alperen olma hususiyetleri, Âşık Paşa'nın, *Garib-nâme* isimli eserinde sistematik bir biçimde tasnif edilmiştir. İnsanın yaratılışından başlayıp bütün ilmî ve irfanî eğitimi ile ilgili yol gösterici bilgileri haiz olan eserin, dokuzuncu bölüm dokuzuncu kıssasında alp/alperen olabilmenin şartları zahirî ve batınî olarak tasnif edilip sıralanmıştır.²⁸

Konu itibariyle Rüstem *Garib-nâme*'de bulunan alp/alperen tasvirinin zahirî kısmı ile mukayese edilerek ifade edilmeye çalışılacaktır:

Gelsün işitsün kim alplık ne-y-imiş

Alplaruñ sermâyesi niçe-y-imiş²⁹

²⁵ Orhan F. Köprülü, a.g.e., 244.

²⁶ Orhan F. Köprülü, a.g.e., 254.

²⁷ Muhammed Yelten, a.g.e., 151.

²⁸ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa - Garib-nâme* 1/1, 1/2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 430-437.

²⁹ Kemal Yavuz, a.g.e., 430.

a. Evveli şol kim ola muhkem yürek

Âşık Paşa'ya göre alp olmanın ilk şartı sağlam yürekli olmaktır. Ona göre alp olmak isteyen kişi cesur, yiğit ve sağlam duruşlu olmalıdır.³⁰

(...) Rüstem i[y]tdi ben kendim varıp Şahdan ihsân alıp hem elin öperim diyince aşçı gelüp Şâha haber virince Şâh-ı İrânîñ cân başına şıçradı tiz kal'a içine nidâ olundu ki ol odun getüren Rüstemdir ursunlar her kim helâk iderse ihyâ iderim didi kal'a halkı bu sözi işidüp silâhlanup [283a] Rüstemiñ üzerine yürüdüler Server-i 'Âlem ol 'abaları üzerinden atup al tîğ âteş tâbe urup na'ra idüp benim Hamzazâde-i Rüstem-i Rumî-yi 'Âlem-şâhî diyüp öyle bir haykırdı ki zemîn ü âsumân şadâyıla âlûde oldı şöyle tîğ şavırdı ki her çaldıkda onar on bişer âdemi birden helâk iderdi İrân-ı Ateş-efrûz gördi iş işden geçdi hâ meded korkduğum başıma geldi (...).

[102b] (...) 'Amır i[y]tdi ey Hoca bu nasıl sözdür bizim münhezim olacağımızı bilürsin ya niçün Hamza nerededir haber virmezsin didi Hoca i[y]tdi ya 'Amır bilmişim ne fâ'ide bilmemişim ne fâ'ide Hamzanıñ halâşı Rüstemiñ elile olacaqdır didi 'Amır Rüstemi iştmişdi kaşdı sū'al itdi Hoca i[y]tdi Hamzazâde Rüstem-i 'Âlem-şâhdır Şâhibkırân kadar nâm u şanı 'aleme şâyi' olacak ve cihânda ol kadar işler idecek ki sâbıkda gelen Şâhibkırânıñ biri itmış degil didi (...).

b. Pes ikinci bâzuda kuvvet gerek

Er meydanında çabuk yorulmaması ve düşmana galebe çalabilmesi için alpin kuvvetli olması gerekmektedir. Kuvvet yiğitliğin ilk şartıdır.³¹

[110a] (...) Kubâd Şehriyâr önünde baş koyup i[y]tdi müjdeler olsun bundan sonra gam yimem saña bir tâze Şehbâz-ı cihân getürdüm Şâhibkırân ancak muqâbil olabilür didi Kubâd Şehriyâr şâd olup tabl u şadumânı çaldırdı Şâh ve Bahtek işidip nedir aşlı yoħsa Hamza halâş mı oldı didiler Hoca i[y]tdi Hamza degil ammâ oğlu Rüstemdir Şâhım bunuñ tâli'ini ben gördüm gâyet kuvvette dirken Rüstem de 'asker kinârına gelip bir na'ra öyle urdu ki yirde gökde birdir Allâh aña i'timâd itmeyen kâfir billâh benim Şâhibkırân ibn-i Şâhibkırân-ı şanı Hamzazâde Rüstem bilen bilsün bilmeyen olsun agâh didi (...).

c. Alp ere gayret-durur üçüncü hâl

Alp olabilmenin üçüncü şartı gayrettir. Gayret cenk anında candan geçebilme kabiliyetidir. Alp olmak için asıl marifet budur. Gayret varsa hamiyyet de vardır. Şerefi ve haysiyeti korumak da hamiyyetli olmanın aslındandır.³²

[111b] (...) 'Amır i[y]tdi meded oğul tozdan taşra çık dost düşmen seni görsünler didi Rüstem başın şalıp dünyâda ne pehlevânlar olur imiş ya 'Amır bu kâfir beni agâh itdi didi 'Amır i[y]tdi gözüm sen daħı tâzesin dünyâda ne gördüñ daħı neler var atañ Şâhibkırân ne kuvvete mâlik düşmenlere gâlip geldi bâ-ħuşuş on sekiz yıl Kâf'da dîvler ile ceng idip nice 'alâmetler getürdi hemân gayret eyle bu kâfiri bir hâl ide idin didi (...).

³⁰ Kemal Yavuz, a.g.e., 430.

³¹ Kemal Yavuz, a.g.e., 430.

³² Kemal Yavuz, a.g.e., 430-431.

[126a] (...) ‘Amr-ı ‘Ayyār dağı varıp i[y]tdi göreyim seni cigerküşem Dīvhāl kıışşasın ba‘zı inanmazlar yene ol erliği eyle diyip Rüsteme ğayret virdi Rüstem i[y]tdi belî ‘Ayyār benim de niyyetim oldur hemân du‘ādan unutmı diyip İşkēbūs Māzenderāniye muķābil oldı (...).

[142a] (...) bu tarafından ‘İmrānla Rüstem cenge başladı Rüstem ‘İmrānda çok kuvvet gördi bir faşıl [142b] ceng eylediler āhir Rüstem ğayrete gelip bir gürz öyle ‘aşk eyledi kim ‘İmrān siper virmişti gürz sipere indikde kolları bükülüp başın kaçırınca olmadı ensesin şak idip bindiği gergedānıñ helāk eyledi (...).

d. Alplara dördinçi âlet at-durur

Âşık Paşa cesaret, kuvvet ve ğayrete sahip olan her alpin, düşmana korku veren, cenkteki maharetini ve yiğitliğini ön plana çıkarmasını sağlayan, ona şan ve şöhret kazandıran bir atı olması gerektiğini söylemektedir.³³

Nitekim Hamza binerdi Aşkar’a

Hem binüt olmuşdı Döldül Haydar’a

Rüstem’ün Raş adlu atı var-ıdı

Eyle bil kim kendüziyle yâr-ıdı³⁴

[109a] (...) Rüstem ey Serbāz-ı cihān kimsin ve murādıñ nedir bizden ne istersin didikde ‘Amır ey şehzāde pederiñ Şāhibkırāniñ yâr-ı ğarı ‘Amır benim didi Rüstem ha şöyle kıça peder yādigāri sen bizleri böyle mi yoķlarsın ya bu zamāna kadar niçün bir kez gelip bizi şormadıñız diyip hemān Raşşından atılıp ‘Amr’a şarıldı elin öpüp şafā geldiñ ey pederim yādigāri diyip ağladı (...).

[114b] (...) Şāh’iñ mal u hazīnesi dökülüp kaldı ‘Amır şağında Seyyāre şolunda sâ’ir begler önüne düşüp serāperde-i Süleymān ‘Aleyhi’s-selāma geldiler Kıbād Şehriyār vüzerāsile karşı gelüp hoş geldiñ birāder şafā geldiñ tamām Şāhibkırānzāde olduğun işbāt eylediñ didi Rüstem dağı Raşşından inüp kıça kıça görüştüler el ele tahta çıkdılar hāy kıça peder şimdi bunda buluna ne idi diyip sağ cānibine baķdı dönüp şol cānibine baķdı bu kadar şandāileri görüp hayrān oldı (...).

Âşık Paşa’nın tasnifinde bulunan beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci şartlar birbirine çok benzer olduğu için birlikte değerlendirilmiştir.

e. Pes bişinçi âlet alpa ton-durur

Beşinci şart zırh kullanmaktır. Zırh, hayatı organları koruması, vücutta heybetli durması ve düşmanı korkutması sebebiyle alpta mutlaka bulunması gereken bir alettir.³⁵

³³ Kemal Yavuz, a.g.e., 431.

³⁴ Kemal Yavuz, a.g.e., 431.

³⁵ Kemal Yavuz, a.g.e., 431.

f. Alplara altınçı âlet yay olur

Alp, oku atmaya yaradığı için ulu bir alet olan yayı kullanmaktaki mahareti ile adını dünyaya duyurmaktadır. Bu maharet Allah'ın alpa verdiği büyük bir hüner olarak değerlendirilmektedir.³⁶

g. Pes kılıçdur âletün yidinçisi

Yedinci şart mutlaka bir kılıca sahip olmaktır. Kılıç, alpin hem geçim kaynağı olarak düşünülmüştür hem de i'lâ-yı kelimetullah için en gerekli alet olması münasebetiyle üzerine and içilecek kadar kutsal kabul edilmiştir.³⁷

h. Süñü sekzinçi âletidür alp erün

Alp olmanın sekizinci şartı süngüyü iyi kullanmaktır. Süngü alpin eline en yakışan silahtır ve düşmana karşı kılıç ile yayın yapamadığını yapmaktadır. Alplar erlik alameti olarak ilk önce süngü oynatır. İyi süngü kullanan alpin karşısında hiçbir düşman duramaz.³⁸

Âşık Paşa'nın yukarıda sıraladığı zırh, yay, kılıç ve süngü, hikâyelerde âlât-ı harbî terkibiyle telaffuz edilmektedir. Ayrıca Rüstem'in kullandığı bu tür teçhizatın tamamı Feridun'un mezarından çıkarılmıştır. Rüstem'i yenilmez kılan unsurlardan biri de bu aletlerdir:

[108a] (...) Sultân-ı 'Ayyārân bir gayrı yoldan gidip Rüsteme râst gelmeyüp şehr-i Heceneye dâhil olup gördi ne ordu var ne otağ Rüstemiñ ise Ferîdün daħmesin fetih itdügi 'âleme şayi' olmuşdı (...).

[228a] (...) Rüstem didikleri 'Arab pîçe acı kuvvete mâlik imiş 'aşrıñ Rüstemi Qahramâni imiş meger Ferîdün Şâhıñ daħmesin fetih idip çok 'acâyib âlât-ı harbları var ne tîğına ne nîzesine bir şey taħammül idebilir hele siperini bir tîğ-ı pâyidâr olmak emr-i muhâldir diyip vâfir medih idip Rüstemiñ meydânda qarındaşlarını nice helâk itdigin vaşif eyledi (...).

[117a] (...) 'Amır i[y]tdi ben Baħtek şüretinde Baħtek'den evvel varıp Şâhibkırân'ı ħalâş ideyim diyip Hoca'ya vedâ' itdi gelip Rüstem'e Hoca'nıñ selâmın teblîğ idip aħvâli beyân itdikde ol genc-i arsalan ġazabından gözleri fâs-ı pür-ħûna dönüp hayde 'Ayyâr şimdi atamı ħalâş idelim yoħsa Şâhi ve cümle taħtığâhını ve tevâbi' ini tîğdan geçürmek ile ancak [117b] ġazabım teskîn olur didi hemân âlât-ı harbin kuşanıp üzerine püşide alıp tebdil-i câme olup Raħşına sivâr [oldı] (...).

ı. Alplara tokzunçı âlet yâr-durur

Dokuzuncu ve son şart iyi arkadaşlara sahip olmaktır. Dört bir yanı gözetleyebilmek için candan geçecek dostlara ihtiyaç bulunmaktadır. Hz.

³⁶ Kemal Yavuz, a.g.e., 431.

³⁷ Kemal Yavuz, a.g.e., 432.

³⁸ Kemal Yavuz, a.g.e., 432.

Peygamber'in de İslam uğruna savaşırken yanında arkadaşlarının bulunduğu ve bu sayede Allah'ın kendilerine fetihler nasip ettiği ifade edilmektedir.³⁹

[107b] (...) Gerdüs Şāh tiz yanında olan beglerle sürüp Rüstemiñ ardından yitişüp oğlum gel ferāgat eyle bu kadar 'asker ile yidi iklīm Şāhı'na karşı konmaz zāhir Şāhibkırān bir gün hālāş olup Şāhıla cevāblaşır ol bir Şāhibkırāndır aña kimselerden zarar gelmez vaktile atañ gelir seni bulur şimdi seniñ ğurbete gidecek vaktiñ degil diyip vāfir naşīhat eyledi ammā birisi Rüstemiñ kulağına girmeyüp Gerdüs Şāhıñ ayağıñ öpüp devletim ata sen hemān du'āda ol ben elbetde Allahu Te'ālāñıñ iznile hem atamı bulurum hem Nüşurevān didikleri mecūsiniñ hākkından gelirim diyip çekülüp gitudiler Seyyāre i[y]tdi ya Rüstem āferiñ Şāhibkırānzāde oldıgım işbāt eylediñ bu Gerdüs Şāh'da hiç ğayret yok imiş sen Hamzazāde ben Sultān-ı 'Ayyārān şülbünden dünyāya gelelim de bu ana kadar atalarımızı bilmeyelim bā-ħuşuş böyle vaktide Şāhibkırān **[108a]** beglerine istimdād itmeye bizim şānımıza lāyık mı diyerek 'azīm-i Medāyin idip gitudiler (...).

[108b] (...) Bānū i[y]tdi Şāhibkırān'a selām eyle diyip ağladı 'Amır bunlara vedā' idip gitti öyle zamāni ardılarından yitişüp gördi Rüstem Raħş-ı Feridūn üzerinde on sekiz arış kād çekmiş ve Feridūnuñ mücevher-i ālāt-ı harbīlerin cümle kuşanmış 'aynile hemān Şāhibkırāniñ tazeligine beñzer Seyyāre de yanında pervāneveş cevlan idip gülüşüp giderler (...).

[184b] Firengistān'a gitmek tedāriki üzre iken ol hocalar i[y]tdi ey nev-civān seniñ böyle tazelik vaktiñde seyāhat itmekden murādın nedir ve ol nev-civāna niçün pek acıdın didi Rüstem i[y]tdi ol benim qarındaşım oğludur umarım ki bir tarīkile hālāş ide idim didi işte böyle kelām idip bāzırgānlar ile gemiye binüp gitmek üye iken bir de Seyyāre-i 'Ayyār çıka geldi Rüstemiñ ayāğına düşüp ağladı Rüstem hoşgeldiñ niçün ayrıldıñ didi Seyyāre i[y]tdi sen onda olmayınca benim ne işim var sen kanda iseñ ben de berāber olurum didi (...).

[227a] (...) bu kadar firengler bir uğurdan hücüm eyledi beriden Lehrāseb de Seyyāre ile Rüstem'e kafādār olup cenge girişdiler Bānū'nuñ altı biñ 'askerinden üç biñi hālāş muħliş imāna gelmişdi dīn ğayretile bir taraftan da anlar yürüyüp vāfir fireng kırdılar (...).

Kimde varsa bu tokuz nesne tamām

Alp adıyla okır anı hās u 'ām

Adanur ol 'ālem içre alp adın

Ol bilür niçe'ydügin alplık dadın

Uşbu zāhir alplığın eytdüm saña

Şerhü takrīr eyledüm öñden soña⁴⁰

³⁹ Kemal Yavuz, a.g.e., 432.

⁴⁰ Kemal Yavuz, a.g.e., 432.

Âşık Paşa'nın bu tespitlerine Kemâli (ö. ?) Rüstem'i örnek göstermiştir:

Evlâd-ı Hamza da Rüstem şevketin eyler 'ayân

Pâyına ser-furû kılsa sezâ Şâh-ı Hüsrevân

Pür-ğazab u hün-rîz ancak Kahramânveş gayreti

Görseler hep âferîndir Sâm u Nerîmân-ı zamân

Lendühâ'ya çekdi hânçer âdem ejdehâsı iken

Eyleyüp hünâlûde hiç virmeyüp amân zamân

Hışm u kînle baksa a'dâ zehresini çâk ider

Bu Kemâli görmüşdür böyle tarz-ı nev-civân

Âşık Paşa, *Garib-nâme*'de her ne kadar alp terimi üzerinden bir tasnif yapmış ise de asıl kastedilen alperen tipinin tanımlanması ve tespit edilmesidir. Dolayısıyla Hamza-nâmelerde yer alan Rüstem ve şahsiyetinde bulunan bütün hasletlerini ondan almış olması münasebetiyle babası Hamza, hem alp hem de alperen tipi özelliklerini haizdir. *Garip-nâme* tasnifinin tarihi ile hikayelerin yazıya geçiriliş tarihinin örtüştüğü göz önüne alınırsa, tanımı yapılan terimin pratikteki örnekleri, Hamza-nâme metinlerinde bulunmaktadır.

Bu yeni kahraman tipinin, bir başka deyişle alperenin ortaya çıkışı, toplumdaki değerlerin de dönüşümünün bir yansımasıdır. Çünkü "hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır."⁴¹ Bir başka deyişle bir malumatın toplum zihninde benzer biçimde kavramsallaşabilmesi için aynı olay karşısında benzer tepkileri ortaya koyabilmesi gerekmektedir. Böylece aynı kültüre mensup bireylerin zihninde ortak temsiller bulunacak ve toplumsal bilinç inşa edilebilecektir. Bu temsiller zihnin tasvir becerisini yönlendirmekte, herhangi bir konuda nasıl düşüneceği hususunda kişiye bir çerçeve çizmekte ve sahibi olduğu değerleri etkileyip hayat tarzını şekillendirebilmektedir.

Diğer kahramanlık hikayeleriyle beraber Hamza-nâmeler, alperen tipinin halk arasında yaygınlaşıp, halkın gönlünde, özlenen bir kahraman tipinin meydana gelmesini sağlamıştır. Çünkü "tip bir özleyişin ifadesidir."⁴² Bu

⁴¹ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s.111.

⁴² Mehmet Kaplan, a.g.e., 66.

coğrafyada yaşayan halkın, gönlündeki temayüllerin, yüksek ideallerin bir imgede yoğunlaşması ve onun tarafından yüksek bir sadakatle temsil edilebilir olması, kastedilen ideallerin gerçekleşmesi yolunda önemli merhalelerden biridir. Hamza-nâme hikâyelerindeki kahraman tipolojisi bu manada, halkın gönlünde yatan özlem ile örtüşmüş, onu beslemiş, daha da geliştirmiştir. “Bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihî an, sosyal durum ve medeniyet şekliyle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir.”⁴³ Bu değişim alp tipinin alperene dönüşümü şeklinde ortaya çıkmıştır. “Zira bir toplumda muayyen bir tipi yaşatan, o toplumun içinde bulunduğu tarihi an ve durumudur.”⁴⁴

Türk medeniyetinin üç ana devresini (atlı-göçebe, yerleşik medeniyet ve Batılılaşma dönemi) inceleyen Kaplan, Müslüman Türk’e has değerleri temsil eden ideal insan tiplerini tespit etmiş ve “Jung’un kolektif gayri şuur psikolojisine⁴⁵ dayanarak bunların bir medeniyet dairesinden diğerine geçişte yok olmadığını, değişerek devam ettiğini ileri sürmüştür.”⁴⁶ Bu münasebetle “kuvvet ve hakimiyet iradesiyle dünyayı fethetmek isteyen akıncı Türkler’in ideal insan tipine alp”⁴⁷ adı verilmiştir. İslamiyetle birlikte yeni değerler edinen halk, aslında alp tipini temel olarak muhafaza etmiştir. Fakat alp tipinin nihaî gayesini, İslamiyet dönüştürmüştür. Böylece ortaya çıkan kahraman tipi alperen veya gazi olarak adlandırılabilir. ⁴⁸ Dolayısıyla atlı göçebe devrinin alpi, İslamiyetle birlikte yerleşik medeniyetin alpereni haline gelmiştir.

Hamza-nâme hikâyelerinin aslî vazifesi bu alperen tipi üzerinden cihat anlayışını yerleştirebilmektir. Hamza ve Rüstem gibi somut örnekler kullanılarak bir kuşağı bu değerler ile büyütme, donatma, onlara şecaat aşılama asıl maksattır. Kahramanların ve kahramanlıkların toplum üzerinde büyük bir çekim gücü bulunmaktadır. Kahramanlık halkın muhayyilesini kolaylıkla harekete geçirip dikkatini çekebilecek bir cazibeye sahiptir. Bu da dimağa tesir etmesi ve

⁴³ Mehmet Kaplan, a.g.e., 66.

⁴⁴ Mehmet Kaplan, a.g.e., 111.

⁴⁵ Jung bilinçdışı katmanının altında daha derin bir katman varsayarak ismine kolektif bilinçdışı adını vermiştir. Bu katman doğuştadır ve kişideki şahsî tecrübeleri ihtiva etmez. Jung, şahsî değil evrensel olduğu ve insanlarda ortak olarak bulunduğu için kolektif adını vermiştir. Coğrafyadan bağımsız olarak her yerde ve her insanda mevcuttur. Şahsî bilinçdışının muhtevasında kompleksler, kolektif bilinçdışının muhtevasında ise arketipler bulunmaktadır. Bk. C.G. Jung, *The Archetypes And The Collective Unconscious*, Pantheon Books, New York 1969, s.3. Şahsî bilinçdışı ile kolektif bilinçdışı arasında ırkî bilinçdışı bulunur. Bu katmanda o ırka ait tüm şahıslarda ortak olarak bulunan arketipler bulunur. Bk. F.R.Tallis, *Hidden Minds: A History of The Unconscious*, Simon and Schuster, New York 2011.

⁴⁶ Zeynep Kerman, “Mehmet Kaplan”, C.24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, s. 350.

⁴⁷ Zeynep Kerman, a.g.e., 350.

⁴⁸ Zeynep Kerman, a.g.e., 350.

orada kalıcı olması bakımından önemlidir. Bu mânâda Hamza-nâmeler İslam cihat ahlakını toplum zihnine nakşetmek için bulunmaz bir vasıta durumundadır. Hikâyelerde bahsi geçen cihat ahlakı oldukça üstün bir seviyededir. Kaçanın kovalanmaması, kimseye evvel hamle edilmemesi, aman dileyene el kaldırılmaması, kuvvet ile mağrur olunmaması, paranın asla belirleyici kabul edilmemesi ve mazlumun daima gözetilmesi temel gayelerdendir. Davranışı tayin eden esas saik adalettir. Güçlünün haklı olduğu bir sistemin zıddını kurmak esastır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, genelde Hz. Hamza/Hamza ve Hamza-nâme hikâyelerindeki olumlu kahramanların özelde ise Rüstem'in alperenlik özellikleri, günümüzün toplum değerlerine meydan okuyan, olumsuz ve yıkıcı örneklerle karşı panzehir olarak sunulabilecek bir yapıdadır. Hikâyelerdeki ahlak anlayışı bu tür olumsuzluklara set çekmekte ve kahramanın hasletlerinin şeytanî içgüdülerle birleşmesi ile sadistik temayüller göstermesini engellemektedir. Müslüman Türk geleneğinin değerleri, bu yoldan çıkmış kahramanlığın önünü alabilen eserleri üretmiştir.

SONUÇ

İslam geleneğinin özelliği diğer fikirleri, düşünceleri, hareketi ve tavrı ötekileştirmeden, onları kendi içinde kuşatabilmesi ve kendi tevhid çatısı altında toplayabilmesidir. Bireyselliğin aksine birliğin kurulabilmesi ve korunabilmesi esastır.

Genelde bütün olumlu Hamza-nâme kahramanları ve Hz. Hamza/Hamza özelde ise Rüstem, şahsiyetlerinde bulunan alp/alperen tipi hususiyetleri ile bu birlik ve bütünlük fikrini temsil edebilecek vaziyettedir. Bu münasebetle, Hamza-nâme hikâyeleri, günümüzün, bireysel kaderini eline almanın peşinde olan, yoldan çıkmış kahramanı karşısında istisnâ bir konumda bulunmaktadır. Basit bir savaşçı olmanın çok ötesinde, İslam ahlakının ve Türk töresinin bütün kapsayıcı ve koruyucu özelliklerini üzerinde taşıyan bu karakterler, bu değerleri, genç kuşaklara aktarabilmenin en pratik vasıtaları durumundadır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin, “Hamzanâme”, C. 15, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, s. 517.
- BARS, Mehmet Emin, “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.17, 2014, s.345-357.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ÇORAK, Reyhan, *Hamzaname-Sahipkıran ve Hamzazade Rüstem'in Maceraları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇORAK, Reyhan-Çakmak, Saime, *Hamzanâme-Hamzazâde Rüstem ile Said Nebire'nin Maceraları*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇORAK, Reyhan-Başgöze, Feyza, *Hamzazâde Rüstem'in Cenk ü Cidali*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.
- ÇORAK, Reyhan, “Hamza-nâmelerde Cihad ve Cihad Ahlâkı”, *İslâmî İlimler Dergisi-Türk İslam Edebiyatı Özel Sayısı*, C.14, S.2, TDV Yayınları, Ankara 2019, 99-115.
- JUNG, C.G., *The Archetypes And The Collective Unconscious*. Pantheon Books, New York 1969.
- HAMZA-NÂME, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Kitapları, TY 0812/4, İstanbul, s.81b-356a.
- KANAR, Mehmet, *Firdevsî-Şahnâme*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2009.
- KAPLAN, Mehmet, *Tip Tahlilleri*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Destanı'nda Alp Tipi*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- KERMAN, Zeynep, “Mehmet Kaplan”, C.24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, s. 350.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- KURTÇU, Nuran, *Hamza-nâme (16. cild) Kahramanlarının Türk Destan Edebiyatındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2006.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- TALLİS, F.R., *Hidden Minds: A History of The Unconscious*, Simon and Schuster, New York 2011.
- TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- YELTEN, Muhammed, “Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.9, 2013, s. 151-165.
- YAVUZ, Kemal, *Âşık Paşa - Garib-nâme* 1/1, 1/2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.